DEBATE I

Interveñen:

Carlos Aymerich

Javier de Bidegaín

Pilar Cagiao

Xaquín Fernández Leiceaga

Ruth Ferrero

Anxo Lugilde

Carlos Navarro

Lino Pellitero

Lino Pellitero (Instituto para a Proxección e Análise Exterior, IPAEX): Bos días, en primeiro lugar quero felicitar o relator Carlos Navarro pola radiografía electoral que trazou.

Quixera, máis que facer algún tipo de intervención, formular unha pregunta. Fixemos unha radiografía de como se estaba abordando o tema da votación ou participación política das diásporas ou dos expatriados, pero gustaríame algún tipo de intervención engadida sobre o papel das diásporas na reivindicación do seu voto; quero dicir, en moitos lugares a reivindicación do voto non ten que ver con algo que xorde dende dentro senón dende fóra. Nestes momentos en América Latina, en países como Salvador ou Chile, os movementos que teñen que ver co exilio son fundamentalmente reivindicativos con isto. Gustaríame coñecer cal é o papel das diásporas na reivindicación dese dereito, como dereito da cidadanía.

Anxo Lugilde: Quixera que nos explicase as vantaxes e inconvenientes do voto persoal e do voto por correo, co fin de favorecer a participación e a transparencia. O voto persoal é o que coñecemos aquí como voto en urna.

Carlos Navarro: Trátase dun tema bastante interesante. As razóns ou motivacións que poden levar a que ao final as asembleas, que son as que teñen a capacidade de decidir en última instancia sobre as facilidades ou non facilidades, a regulamentación ou non regulamentación, para votar dende o estranxeiro, habitualmente son motivacións moi diferentes. Non existe polo tanto un patrón común sobre a orixe das iniciativas.

Pero si hai algunhas experiencias xa sinaladas nas que as comunidades no estranxeiro teñen unha importante capacidade de mobilización ou presión. Constitúen un factor clave que explica ou crea un contexto de esixencia e presión aos partidos políticos ou ás forzas parlamentarias e que esixe unha definición ao respecto. Unha vantaxe adicional que presentan estes casos, dos que teño coñecemento dalgún, é que xeralmente propician un nivel de debate público. O feito de que sexan as diásporas organizadas no estranxeiro, pola súa capacidade de presión e influencia, as que recorren, non soamente ás xestións ou ao cabildeo ante os representantes populares, senón que tamén fan uso doutras formas para facer chegar a súa mensaxe: medios de comunicación, líderes de opinión ou organizacións non gobernamentais. Isto compórtalles un efecto positivo, proporciónalles visibilidade, permite que se airee ou ventile e fai que o tema sexa obxecto de debate público, tal e como aconteceu en México ou República Dominicana, caso este último co que estou moi familiarizado.

En Irlanda tamén se produciron discusións intensas, malia que aínda este debate non se traduciu en flexibilización ou apertura do dispositivo, que segue a ser moi restrinxido. Os irlandeses, sobre todo os que residen nos Estados Unidos, están moi organizados e fixeron moita presión para que este deixase de ser tan restrictivo, dado que no caso irlandés soamente poden votar aqueles que desempeñan funcións oficiais e, polo tanto, existen fortes continxentes que procuran romper eses «cadeados». Esta é unha das experiencias, pola contra, onde unha capacidade de organización e presión non se materializou na revisión ou modificación das regras para emitir o voto no estranxeiro. Tamén hai casos que se sitúan exactamente no extremo oposto, onde as decisións responden estritamente a cálculos de carácter político ou partidista e sen que medie absolutamente ningún debate. Existiu algún caso destas características en América Latina con resultados negativos para o promotor da iniciativa. Un líder no Congreso con posibilidades de ser candidato presidencial do seu partido considerou que formular a posibilidade de que se votase no estranxeiro achegarlle importantes beneficios políticos. El mesmo, en calidade de Presidente do Congreso, puido levar a bo porto as xestións oportunas para que se aprobase unha reforma sen que o tema transcendese; é dicir, pode-

mos afirmar que foi unha lexislación aprobada case que «de rutina». Case ao final do período de sesións, desenlace; non é o candidato do seu partido, o seu partido perde a elección presidencial e os niveis de rexistro de participación son brutalmente baixos. Este caso real representa o modelo totalmente oposto ao citado anteriormente.

No caso mexicano, no ano 2000, cando estaba previsto que se votase por vez primeira no exterior, produciuse unha segunda fase no debate coincidindo co momento en que se poñen sobre a mesa as cifras de cantos poderían ser os potenciais electores. Ante tal situación comezan a efectuarse os primeiros cálculos sobre a quen ía beneficiar politicamente ou non o voto. Neste contexto, os grupos de mexicanos residentes en zonas de Estados Unidos, aos cales lles preocupaba moito que estes cálculos e intereses puidesen botar por terra o seu empeño por materializar a regulación sobre o voto no estranxeiro, decidiron efectuar un simulacro de votación, ordenado e transparente, obviamente con carácter simbólico, en Chicago. O resultado foi mostrado aos partidos políticos co obxectivo de que apreciasen que a desagregación ou desestruturación de preferencias non necesariamente vai unida a un patrón predeterminado. Frecuentemente, o feito de que o electorado no estranxeiro teña poder para determinar o resultado da elección é visto con desagrado. Este temor increméntase canto maior é a cifra de potenciais electores, como se existe unha directa correspondencia entre volume e impacto nos resultados. Eu considero que se trata dun argumento que non se sostén por varios motivos. Primeiro, porque agás en casos excepcionais os aliñamentos políticos ou partidistas da diáspora non se cinguen a patróns predeterminados; segundo, porque sería como se só houbera un elector no estranxeiro e que a elección dentro do país quedase empatada; ao final, sendo un só remataría decidindo, ou isto sería o que se supón, pero se o seu voto foi recibido 48 horas antes, el de ningún xeito decidiu, senón que decidiron ao final os 100 000 electores que dividiron 50 000 votos o día da xornada electoral. El manifestara a súa preferencia desde moito antes de saber cal era a dos outros 100 000; el, en rigor, non decidiu, foron os outros. O seu voto foi, en todo caso, de desempate, pero non determinou a elección. Poño outro exemplo máis ilustrativo, o dos mozos, marcado pola altísima volatilidade. Deste xeito, se estivésemos convencidos de que neste intre o corpo electoral ten certas tendencias que puidesen favorecer a algún grupo, poderíaselles pedir aos mozos, precisamente por mor da citada volatilidade, que non participasen. Este tipo de argumentos hipotéticos axudan moito á hora de ilustrar os prexuízos existentes arredor da participación dos migrantes.

[...] el e ningún máis, e só nese intre entrégaselle a papeleta, que el marcará segundo a súa preferencia, e deixaráa na urna. É o modelo presencial desde unha perspectiva moi ortodoxa, moi convencional; reuniría atributos de maior fiabilidade sobre a identidade do elector e sobre o sufraxio. Desde logo, na emisión do voto postal, isto xa non ocorre; non se pode verificar de xeito tan puntual. Non obstante, hai mecanismos que poderían ir pechando a brecha que en aparencia pode mediar entre a emisión dun voto persoal e a emisión dun voto postal. O inconveniente do voto persoal, como dalgún xeito sinaléi no meu relatorio, é a cobertura. Por definición, cando se fala de voto persoal, limítase a recintos diplomáticos ou consulares, e hai países cuxa rede diplomática e consular é moi reducida. Esta rede xeralmente concéntrase nos lugares de maiores intereses económicos e políticos ou de concentracións de emigrantes. Non se pode cubrir a todos, pero enfócase nos máis representativos. Aínda así, existen países que toman decisións estritamente administrativas, poden crerme, non se obxectan. Hai países que din que o voto vai ser persoal, pero non vai ser en todas as representacións diplomáticas e consulares. Preseleccionan aqueles lugares onde teñen maior influencia; por exemplo, a República Dominicana di: «a nosa maior diáspora onde se atopa?». Estados Unidos, Porto Rico, Venezuela, España e nalgún outro país –en cinco, afirman. «Nós só imos seleccionar cinco países e nas cidades onde non temos confianza nas autoridades diplomáticas, non participan os emigrantes. Imos habilitar unha estrutura totalmente paralela, eles só nos van apoiar na xestión diplomática máis elemental, pero nós non imos ir aos recintos diplomáticos, imos ir por fóra, imos buscar sitios de maior concentración...». Non escoitei especiais obxeccións dos dominicanos que estaban en México, en Arxentina ou en Bolivia, sobre a súa imposibilidade para votar. Atacaron os núcleos de maior volume, que son onde atopan un maior nivel de esixencia ou de presión. Hai alguén que leva as cousas máis lonxe: «En principio vounas abrir en todas se hai

un número mínimo de electores rexistrados, se isto acontece, instalo a mesa, senón, non». Hai quen pode dicir que cun número de 50 é razoable, pero hai quen o leva a 400. Non está impoñendo ningún requisito legal, está contemplando a posibilidade de que sexa en toda a rede, pero impón un *umbral* de rexistro que non sempre se remata por satisfacer. Entón, predica co exemplo. Eles claramente apostan por unha cobertura limitada. O voto postal que virtude ten? Que pode acadar a calquera residente no estranxeiro por moi remoto que sexa o lugar onde estea. Claro, pero entón, aquí que factores contan? Un do que non se pode facer cargo o país de orixe, que é eficacia, celeridade e confianza no seu servizo postal; hai servizos postais que hoxe en día seguen a ser morosos no tempo en entregar unha carta. Este é un factor que pode influír, aínda que alguén reciba a súa papeleta, sexa a persoa efectivamente habilitada para sufragar e a deposite oportunamente, hai quen pon restricións: se a papeleta non se recibiu tres días antes da elección ou como moito tres días despois de que se pecha a elección, non conta. Hai quen opta polo cuño, outros afirman que o escrutinio tense que levar a cabo nun prazo perentorio, entón só as que se reciben antes de determinada hora, e «será lamentable, pero a que se reciba despois xa non vai poder entrar no escrutinio». É dicir, hai varias modalidades a través das que se pode facer. O outro factor ten que ver coa seguridade. Hai quen a pesar de ter o voto postal busca incorporar o maior número de mecanismos de seguridade. Como o logra? Isto volve conspirar contra a flexibilidade ou a xenerosidade; hai quen afirma: «Voulles levar as papeletas por correo; con todo, para que as poida contar no escrutinio téñena que levar a unha oficina consular e tena que certificar unha autoridade oficial». Entón, se ben a persoa a recibiu por servizo postal, ten que ir ante un notario ou ante alguén que dea fe de que esa persoa é, efectivamente, a rexistrada, ou ten que incluír un documento de certificación ou os dedos testemuñas; entón pode chegar este documento, a autoridade electoral ou, se é o caso, se están representados fiscais dos partidos políticos poden verificar que efectivamente se satisfagan os requisitos de identidade establecidos para que se limite ou elimine a posibilidade de suplantacións de personalidade, e só despois, o último sobre, que é o que contén a papeleta, pasa ao escrutinio. Pero, novamente, son mecanismos que se poden establecer; non ten por que estar rifado o feito de que a emisión sexa por vía postal co feito de incorporar mecanismos orientados a asegurarse o máximo posible sobre a identidade do votante e de que el foi o que marcou a papeleta que ao final vai incorporarse no escrutinio.

Javier de Bidegaín (Secretario xeral de Exteriores): Quixera felicitar ao relator e formular unha pregunta. Estase a debater moito a posibilidade, aquí en España e en Galicia, de que existan representantes natos da emigración, con escanos reservados para eles; sobre esta cuestión quixera preguntarlles:

- 1º Como se confeccionan as listas? Entendo que é complicada a súa definición por continentes e países.
- 2º Na dinámica destes nove países na vida parlamentaria, que aliñacións existen dos representantes da emigración cos seus escanos? Que prima nesa representación, que é o adxectivo ou o substantivo, o aspecto político ou o sociolóxico, entendendo este como carácter emigrante?
- 3º Intúo que o poder de decisión destes escanos, que representan á Administración, increméntase exponencialmente, sobre todo en países en que exista un voto cunha proporcionalidade moi clara. Por exemplo, en Reino Unido talvez afectaría en menor medida; porén en Italia, con maiorías tan volátiles, inestables e tan finas –acaba de caer o Presidente por un voto no Senado–, a capacidade de decisión é increíble. En que medida isto se pode utilizar como moeda de cambio para que deputados e senadores na oposición actúen como «lobby», na medida en que prime máis o transversal, é dicir, o feito de ser emigrantes ou representantes da emigración, que poden mellorar a situación dos seus colectivos, con independencia de que o diferencial, é dicir, as cores políticas ás que pertencen, sexan defendidas nun momento concreto?

Carlos Aymerich (Deputado BNG): Sabemos que hai países que teñen unha circunscrición propia para o voto no estranxeiro. Onde hai un sistema electoral proporcional, en que países ese voto, que procede do estranxeiro, é dicir, ese censo, se ten en conta para os efectos de determinar o número de deputados ou de representantes que

se escollen na circunscrición? No caso español existe unha quebra clara da proporcionalidade, porque o censo exterior non computa para eses efectos. Quixera saber se isto se produce tamén en perspectiva comparada.

Carlos Navarro: Ante os problemas formulados –reais, políticos– poderíanse atopar solucións de moi diferentes formas. O sistema electoral é moi importante, na fin de contas cando o sistema está orientado aos partidos, é dicir, é *partidocéntrico*, [...] presenta un escenario distinto a aquel en que os sistemas electorais están máis enfocados nos candidatos. Incluso isto ten que ver cos requisitos para rexistrar listas, que poden diferir significativamente dun caso a outro. Nesta cuestión teríamos que ter en conta non só como de flexible ou como de xeneroso é o sistema electoral en particular, como se estrutura o sistema de listas, senón ademais que tan xeneroso é ou como de flexible para que se poidan rexistrar listas diferentes ás de partidos políticos rexistrados convencionalmente. Ante estas cuestións debemos sinalar que o universo de posibilidades é moi amplo. De seguro que vostedes coñecen máis ca min, incluso por proximidade, algunhas das experiencias máis próximas a España.

Do universo dos nove países que están practicando estas cuestións, que nos atopamos? Descartando a Francia porque –como dicía– existe unha influencia indirecta na selección do Senado, pode que os seus intereses continúen gravitando pero en cuestión a comportamento político e representación directa, non. Se analizamos os restantes oito países encontramos por exemplo a Italia, onde as facilidades para a conformación de listas, incluso para a conformación de coalicións, claramente incorre dentro dunha das hipóteses anteriormente formuladas, onde doce escanos na cámara baixa dan para tirar a un goberno. Podemos entón apuntar a hipótese de que se os representantes dos migrantes se aliñasen a través dos seus intereses transversais, é dicir, que reivindicasen, máis aló da súa adscrición política, a súa condición de emigrantes e formasen un bloque migrante, poderían ser suficientes para facilitar unha coalición ou para botala por terra.

O caso de Colombia descartaríao xa que posúen soamente un representante e, ademais, en casos tan estruturados como o colombiano –presidencial– a capacidade de definición ou influencia é altamente simbólica. Noutros casos como Ecuador podemos afirmar que é impredecible. Dende un punto de vista máis politolóxico a análise require tempo, por isto haberá que esperar para ver como se comportan. Os restantes países agrupados baixo esta categoría, son Mozambique ou Cabo Verde. Coñezo moi pouco o seu sistema electoral como para analizar a influencia que poden ter os migrantes alí, en termos de estruturas e das súas opcións ou preferencias. Porén, considero que é unha veta interesante para analizar. Con isto espero que quede atendida a outra cuestión referida ao comportamento. Indubidablemente hai que considerar moitos elementos respecto ao eventual comportamento.

Anxo Lugilde: Carlos Aymerich preguntaba a respecto de se existen máis países en que os emigrantes voten e non contan á hora de fixar escanos, ou se contan ou non, referíndose aos escanos no interior. Isto parece que se formulou nalgunha ocasión en Estados Unidos, cando as organizacións do Partido Demócrata no exterior demandaban que contasen á hora de fixar escanos. Existen máis casos que coñezas?

Carlos Navarro: Canto máis complexo sexa o sistema electoral, dende logo a posibilidade de que os emigrantes participen nas eleccións lexislativas é máis complexa. Vexamos como o resolven algúns países. En países onde existe unha gran cantidade de circunscricións, á hora distribuír aos electores no estranxeiro asignáselles aquela de onde son orixinarios, ou a de onde residiron. Se nunca residiron no país, asignáselles ou pódeseles asignar unha circunscrición onde residiron os seus pais ou os seus avós. Esta é unha fórmula que habitualmente se utiliza para distribuílos de xeito convencional. Cando se trata de eleccións lexislativas o voto canalízase a ese distrito, ou ben a onde residiu a última vez que estivo no país, ou de onde é orixinario, ou onde viviron os seus pais ou avós. Emporiso, non todos os sistemas electorais se adaptan a este modelo. Non se trata soamente dun problema de sistema electoral senón de organización e de loxística.

Cando existisen, por exemplo, duascenas circunscricións, pode resultar realmente complexo o envío de duascenas papeletas a cada unha das mesas de votación; ademais hai que considerar se existen en cada mesa as facilidades ou a información suficiente para asegurarnos de que cando o elector vén pedir unha papeleta para participar na circunscrición ofreceráselle a que realmente lle corresponde. Isto pode supoñer un problema incluso organizativo. Cando isto é demasiado complexo, frecuentemente, pódese tomar unha decisión non sei se «salomónica» cargándoas a un dos distritos da capital. Deste xeito establécese que todos os votos que procedan do estranxeiro van ser asignados á Capital.

Este tipo de decisións son frecuentes en diferentes países, por exemplo en Croacia, onde, se non recordo mal, existían seis escanos. Nas primeiras experiencias vividas neste país advertiuse que o número de votos, agregados incluso, requiridos para gañar un escano de representación dos migrantes era moito menor do que se requiría para gañar un escano dentro do país. A media dun representante dentro do país é, digamos, 300 000 votos, máis alá de que el gañase por maioría absoluta, pero, en cambio, para un que representa aos migrantes a media eran 50 000 votos. Ante esta situación obxectouse o feito de que non existisen, polo menos en termos numéricos, unhas cantidades equivalentes. Finalmente, en Croacia axustouse o sistema e hoxe poden asignar ata catro escanos, sempre e cando se satisfagan terminadas condicións relacionadas co volume de votos emitidos e consecuentemente se axuste a un indicador mínimo de representatividade. Doutro xeito elimínanse os escanos e quedan co mínimo posible, que é outro dos problemas que se podería presentar.

Xaquín Fernández Leiceaga (Deputado psde): A primeira cuestión que quixera expoñer está en relación coa regulación dos casos da existencia de dobre nacionalidade ou de nacionalidades múltiples; como se regula o dereito de voto nestes supostos?

Unha segunda cuestión fai referencia á distancia existente entre o número de electores potenciais e aqueles que exercen efectivamente o dereito ao voto. A este respecto, son indicativos de que existen dificultades para exercer este dereito e tamén de incentivos diversos no conxunto de electores para facelo? Existen estudos empíricos sobre o perfil dos que finalmente votan? Estes constitúen algún grupo específico dentro dos electores? Talvez os que levan menor tempo no exterior ou os que están máis concentrados?

Ruth Ferrero (Universidade Complutense de Madrid): Quixera formular dúas cuestións, a primeira moi ligada á que anteriormente expuxo o compañeiro, sobre a participación política e a posible existencia de estudos empíricos que discriminen entre a maior ou menor participación dos emigrantes de primeira xeración e os de segunda. A segunda, talvez máis vinculada á ciencia política, en sentido estrito, refírese á ampliación dos dereitos de cidadanía e a se foi detectada algunha vinculación entre a ampliación destes dereitos e a participación dos dereitos políticos dos emigrantes, especialmente en relación coa cerrazón dentro do Estado respecto da participación política dos inmigrantes que residen no país. No caso irlandés atopamos que o acceso aos dereitos políticos dos emigrantes era moi restrinxido, con todo, o certo é que ten unha das lexislación máis laxas en relación á participación política dos inmigrantes no seu territorio, e hai uns meses levou a cabo a reforma da Lei de estranxeiría, talvez en relación á ampliación de dereitos da diáspora irlandesa.

Pilar Cagiao (Universidade de Santiago): A miña pregunta, tendo en conta a disparidade do número de emigrantes que México ten no exterior, fai referencia á existencia de datos sobre a participación dos mexicanos nas eleccións dos Estados Unidos.

Carlos Navarro: Referíndome á cidadanía múltiple, direi que o nivel de detalle das regulamentacións sobre o voto no estranxeiro, como regra xeral, é moi limitado. Considero que responde a un enfoque bastante pragmático no que para evitar complicacións eluden calquera definición. Claramente pode propiciarse un campo de controversia ou de potencial comisión de falta ou delito. A este respecto, non lembro ningunha lexislación onde se contemplan expresamente faltas, delitos ou sancións por actividades electorais no estranxeiro; polo tanto, non se sinala o

que acontece con alguén que non ten a nacionalidade ou que a perde en función de ter accedido á doutro país e tampouco se contempla que acontece se esta persoa participa. Coido que neste, coma noutros temas relativos a actividades de campaña, soamente existen moi poucos países -creo recordar que tres- que teñen regulamentacións relacionadas cos actos de campaña no estranxeiro. Ata o de agora o enfoque foi moi pragmático e os temas que poden ser complexos ou difíciles de administrar son esquivados ou resoltos pola vía práctica. Considero que é un dos moitos aspectos sobre os cales non se fixo cargo a lexislación.

Por outra banda, en relación coa existencia de estudos, hai que sinalar que existen máis de cen anos de regulacións sobre o voto no estranxeiro; non obstante coido que o coñecemento e estudo de factores que transcenden o estritamente procedemental, en termos electorais, é un campo practicamente virxe. Eu quixera invitar a aqueles que formularon estes interesantes interrogantes a que se incursionen nun campo en que existen moitas posibilidades de iniciar indagacións.

Antes de nada, gustárame aclarar que son representante do Instituto Federal Electoral, que é un organismo estatal, independente –porque non ten vinculación con ningún dos poderes–, encargado de organizar as eleccións federais. En rigor, eu sería un funcionario electoral, máis que alguén que se ten dedicado desde unha perspectiva académica ao tratamento e exame destes temas; o meu campo de traballo é o estudo desde unha perspectiva moi práctica, moi orientada a ofrecer panoramas, a ofrecer ferramentas para os que se enfrontan a responsabilidades na administración electoral. Pois ben, a modo de exemplo, en 1996, cando en México se abre este proceso, xorde de inmediato a necesidade de alimentar o debate co fin de coñecer as reflexións sobre o tema. Para sorpresa nosa non existía unha soa publicación dedicada ao tema do voto no estranxeiro, incluso existindo países con regulacións ao respecto e que o practican con certa regularidade, por exemplo Colombia, que o practica dende 1960, ou Perú, dende os anos oitenta. Aínda tentando contactar con funcionarios co fin de coñecer como se organizaba, con que características se practicaba nos diferentes países, descubrimos que era un asunto rutineiro que se levaba a cabo de acordo cunhas disposicións que estaban na lei e que, cando se aproximaba o proceso electoral, procuraban que estas fosen respectadas ao máximo. Así e todo, comprobamos que era un asunto sen ningún grao de especialización, de permanencia, poderíamos consideralo, en definitiva, unha rutina. Dende entón en México comezouse a traballar e incorporáronse novos coñecementos a unha base de datos. Isto ilustra que esta carencia, que se produce en algo tan practicado como é a recompilación ou sistematización de lexislacións ou procedementos, foi gradualmente resolta ao longo dos últimos anos. En definitiva, o campo para explorar cuestións de carácter politolóxico ou sociolóxico está totalmente aberto. Descoñezo a existencia de estudos relacionados con participación, comportamento, con agregación de preferencias, con factores culturais, igualmente é un campo practicamente virxe. Na maioría dos países non se estudan estes fenómenos dende a perspectiva estritamente interna. É dicir, non se atende a cal é o comportamento electoral ou as implicacións sociolóxicas ou politolóxicas a nivel de participación interna. Por isto, elevar esta inquietude intelectual ou política ao plano do voto no estranxeiro, considero que nalgúns casos está lonxe e noutros vese como unha lousa nun longo túnel. Por todo isto non podo ofrecer máis que intuicións baseadas na observación regular e sistemática dalgúns feitos percibidos nos últimos anos.

Con todo, observo que a dinámica, polo menos no caso mexicano, é probable que se poida extrapolar a outros países. Sempre se alude ao carácter excepcional mexicano e os propios mexicanos referíanse tamén a esta excepcionalidade cando se lles mostraban datos relativos ás diferenzas abismais que mediaban en todo o mundo, entre o universo de potenciais electores e aqueles que se rexistran e votan. Aludían á excepcionalidade de México para referirse ao fortemente asentado que estaba o espírito nacionalista e a forte identidade nacional que posúen. Consideraban que, por todo isto, a resposta ía ser masiva e dende esta perspectiva derívanse unha serie de cálculos impresionantes.

O certo é que se ben o modelo foi moi restritivo e que talvez non todo o mundo dispuxese das condicións necesarias para votar, esas percepcións primaron. Existe ademais outro factor que inflúe no proceso e que está relacionado co feito de que nas nosas sociedades comezan a operar cambios a nivel de prácticas de valores de participación política. En América Latina e en México en particular estes son inéditos nos últimos anos.

O feito de que en México tardase tanto tempo en cristalizar unha reivindicación sistemática explícase por varias razóns, pero unha moi particular remítenos aos cambios no perfil do migrante. Non é o mesmo o perfil do migrante convencional do México da década dos cincuenta ou sesenta que o que migra nos oitenta ou noventa. Non soamente se trata dun México diferente en termos de apertura política, participación, recoñecemento e gozo polo exercicio dos seus dereitos políticos, senón que o contexto en que se produce a migración é ben diferente. Hoxe están migrando cadros cualificados, é dicir, xentes con estudos universitarios, algúns porque non atopan boas condicións de emprego e outros porque procuran mellores expectativas de vida, pero o certo é que mudou radicalmente o perfil. Ademais o compoñente migrante feminino hoxe é moi grande, mentres que antes a maioría eran homes. Todos eses factores explican ese nivel de esixencia. Hoxe en día recoñécese que é un dereito político e consecuentemente esíxese, mentres que no pasado estabamos acostumados a que algo se concedese como un «favor» do Estado ou do Goberno, é dicir, como se fose unha dádiva ou concesión; hoxe esíxense os dereitos e isto marca unha profunda diferenza. Non dubido que tamén ese volume reducido se explique ademais polo propio perfil de emigrantes recentes, dotado dun maior grao de conciencia e vocación cívica.

Por outra banda, os estudos máis recentes sinalan que a minoría que menor participación ten en asuntos públicos e nos procesos electorais en Estados Unidos, comparativamente co *lobby* cubano, por exemplo, e tendo en conta o seu importante volume, é a mexicana. É posible que estes contornos estean mudando, aínda que ata hai poucos anos era claro que, a pesar de formar o continxente «latino» máis forte en Estados Unidos, era o que presentaba menor nivel de participación en calquera asunto público e nos propios procesos electorais; é dicir, non participaban nos Estados Unidos e tampouco en México.